

Na Múinteoirí Taistil

AINDRIAS Ó MUIMHNEACHÁIN

CONRADH NA GAEILGE

Sreath Paimfléidí le Conradh na Gaeilge
6 Sráid Fhearchair, Áth Cliath 2

UIMHIR A SEACHT

An chéad chló, 1966

Luch 1/-

Na Múinteoirí Taistil

Na Múinteoirí Taistil

AINDRIAS Ó MUIMHNEACHÁIN

Clólan Uí Mhathúna,
Baile Átha Cliath,
Poblact na hÉireann.

CONRADH NA GAEILGE, 1966

NÍ GÁ A RÁ, is dócha, gur sa bhliain 1893 a bunaíodh Conradh na Gaeilge. Mall go maith d'fhás an ghluaiseacht ar dtús, más aon chomhartha ar a neart é líon na gCraobh. Dáiríre, ba mhó é tionchar ná neart na gluaiseachta sna blianta tosaigh, suas go dtí deireadh an naoú haois déag. Ní raibh leathchéad Craobh féin ann sa bhliain 1898, ach bhí breis agus 600 díobh ann sa bhliain 1902, agus corraíocht ar 750 Craobh sa bhliain 1904. Um an dtaca sin d'áirmhítí go raibh os cionn 50,000 ball cláraithe sna craobhacha sin—in Éirinn, sa Bhreatain Mhór agus i Meiriceá. Chun na Gaeilge a fhoghlaim a bhí na mílte sin ball liostálta faoi bhratach an Chonartha, ach amháin an méid díobh a bhí i gCraobhacha na Gaeltachta agus roinnt eile arbh as an nGaeltacht dóibh is cónaí orthu in áiteanna eile—daoine arbh áil leo glacadh leis an gcéad sheans a fuaireadar riamh go dtí seo chun léamh agus scríobh na Gaeilge a fhoghlaim.

Agus cad é an sórt múinteoirí a bhí acu siúd sna Craobhacha? Bhí: oidí scoile go mba cainteoirí dúchais Gaeilge iad nó a raibh a bheag nó a mhór den Ghaeilge foghlamtha cheana féin acu; daoine de gach aon sórt eile gairme, ón sclábhaí go dtí an Státseirbhíseach nó Sagart na Paróiste féin, ar chainteoirí dúchais, leis, iad, nó go raibh déanamh a ngnótha den teanga bailithe chucu acu; a thuilleadh fós de gach aon sórt aicme nach raibh ach i dtosach na foghlama iad féin, agus gur mhinic nach mbídís ach ceacht nó dhó chun tosaigh ar a ndaltaí foghlama. Ansin, de bhreis orthu-siúd uile, i mblianta tosaigh na haoise seo, tháinig chun cinn, le friotháilt ar an lucht foghlama i gCraobhacha na tuaithe, saghas eile fós múinteoirí—múinteoirí lánaimsireacha Gaeilge—na Múinteoirí Taistil.

AN CHÉAD MHÚINTEOIR TAISTIL

I gceantar Iúir Chinn Trá is Dún Dealgan is ea bhí an chéad Mhúinteoir Taistil; agus seo mar tharla. Ag an tríú Comhdháil d'ionadaithe na gCraobh a bhí ann um an dtaca sin—25 Bealtaine, 1898—socraíodh gur cheart duine nó breis, a bheadh ina múinteoirí taistil Gaeilge agus ina dtimírí, a sholáthar le haghaidh na gcontaethe ina raibh an Ghaeilge á labhairt fós iontu. Ba dá dhroim sin a cheap an Coiste Gnótha Tomás Bán Ó Coinceanainn ina Thimire don Ghaeltacht i Mí na Nollag 1898, agus gur seoladh go Connacht siar é i dtosach na bliana 1899. Is é bhí beartaithe dó i dtosach (agus bhí sé i gceist go seolfaí a shamhail chéanna de dhuine go dtí an dá chúige eile Gaeltachta) go mbunódh sé Craobh cibé baile ina ngeobhadh sé, go mbeadh rang nó ranganna aige faoi choimirce na Craoibhe sin agus é féin á dteagasc tamall, agus ansin, nuair a bheadh an obair faoi sheol aige, go bhfaigheadh sé duine éigin san áit a ghlacfadh cúram na ranganna sin agus go mbaileodh sé féin leis agus déanamh amhlaidh i mbaile éigin eile.

Níorbh fhada, áfach, go bhfacthas don Choiste Gnótha, ó thuairiscí a dTimire, gurbh fhurasta múinteoirí a fháil sna ceantair Ghaeltachta, agus socraíodh, dá réir, gur i mbun timireachta amháin a bheadh Tomás Bán feasta—lá agus oíche anseo agus lá agus oíche ansiúd, cuairt á thabhairt aige ar dhaoine a bhí báúil leis an gcúram, é bheith ag labhairt ag cruinnithe poiblí istoíche nó tar éis Aifrin Dé Domhnaigh, Craobh á bhunú aige tar éis gach cruinnithe, dá mb'fhéidir, agus an gnó ar fad, idir ranganna is uile, a fhágaint faoi mhuintir an cheantair féin feasta. Bhí soiscéal le craobhscaoileadh—soiscéal na hathbheochana—agus ba ghá é chraobhscaoileadh chomh fada fairsing agus ab fhéidir é. Timire d'Éirinn uile a bheadh ann, agus go ró-áirithe don Ghaeltacht.

Um an dtaca céanna seo bhí Coiste Ceantair Iúir Chinn Trá go lánghníomhach. Bheartaíodar siúd dóibh féin scéim logánta—go mbeadh acu Múinteoir lánaimsireach Taistil Ghaeilge a bhunódh craobhacha breise agus a mhúinfeadh na ranganna iontu—agus d'áitíodar ar an gCoiste Gnótha glacadh léi, de bhri go raibh an Ghaeilge á labhairt fós, um an dtaca sin, sa limistéar úd i ndeisceart Ard Macha is i dtuaisceart Lú agus, fairis sin, deontas £10 in aghaidh na leathbhliana a chur ar fáil dóibh. Ar an gCoiste Ceantair féin a thitfeadh riaradh na scéime agus an chuid eile den airgead faoina comhair a sholáthar.

Bhí an múinteoir ullamh réidh cheana féin ag an gCoiste Ceantair nuair bheartaíodar an scéim—ógfhear a bhíodh ag múineadh ranganna saor in aisce i gCraobh Iúir Chinn Trá—Proinnsias Mac Uinseannáin—agus ba shin é a cheapadar don ghnó—an duine tosaigh de Mhúinteoirí Taistil Chonradh na Gaeilge.

Meán Fómhair 2, 1899, is ea chuaigh sé i mbun a dhualgais nua. Dhá Chraobh a bhí faoina chúram ar dtús—Iúir Chinn Trá agus Camlach—ach laistigh de mhí bhí trí Craobhacha eile agus a ranganna iontu faoi sheol aige—i gCairlinn, i gCarraig an Bhrád agus sa Chochóig—deich gcinn de ranganna aige, 685 duine sna ranganna sin, agus é féin ag imeacht ó cheann go ceann acu ar a rothar á dteagasc. £1 sa tseachtain an tuarastal a bhí aige.

Ansin nuair chonacthas don Coiste Gnótha an éacht saothair a bhí á dhéanamh ag Proinnsias Mac Uinseannáin agus feabhas thoradh a shaothair, samhlaíodh dóibh gur cheart go mbeadh a chomh-rath ar a shamhail chéanna de scéim in áiteanna eile. Ar Thír Chonaill a cinneadh len é a thriail, ach níor tháinig aon ní as, i gcás nach raibh fós ann ach an t-aon Mhúinteoir

Taistil amháin—Proinnsias Mac Uinseannáin. Ach Proinnsias bocht: Níor sheas sé ach cúpla bliain. Theip ar a shláinte. Mharaigh an taisteal agus an fliuchán agus an callshaoth é. Ba é an chéad mhairtíreach é de Mhúinteoirí Taistil Chonradh na Gaeilge, ach níorbh é an duine deireanach acu é.

TIMIRÍ AGUS MÚINTEOIRÍ

Idir dhá linn, bhí Tomás Bán Ó Coinceanainn ag imeacht leis ó chontae go contae agus ó bhaile go baile lena shoiscéal, agus na fáiltí roimhe féin agus roimh a shoiscéal i ngach aon bhaile geall leis. Ansin, ar theacht don bliain 1901, ba léir don Choiste Gnótha nár leor in aon chor an t-éinne amháin agus cheapadar triúr eile chun cúnta leis—Peadar Ó hAnnracháin, Pádraic Ó Máille agus Proinnsias Ó hÉigeartaigh (ach ní fada a lean sé siúd den obair, cibé cúis a bhí leis; d'imigh sé thar lear mar ar chloígh sé go lán-dúthrachtach leis an nGaeilge go ceann i bhfad). Bliain ina dhiaidh sin arís ceapadh cúigear eile fós—Fionán Mac Coluim, Donnchadh Ó Laoghaire, Seámus Mac an Bhaird, Seán Mac Enrí agus Pádraig Ó Cadhla. Um an dtaca céanna deineadh Ard-timire ar Leath Choinn de Tomás Bán Ó Coinceanainn agus Ard-timire ar Leath Mhogha d'Fhionán Mac Coluim.

Dar ndóigh, níorbh fhada go raibh Craobhacha agus Coistí Ceantair á mbunú go fairsing ag na Timirí seo gach aon áit ar fuaid na hÉireann, mar ba chuid dá ngnó é sin, i dteannta bheith ag tabhairt cuarta ar na Craobhacha a bhí bunaithe cheana féin agus bheith ag fiosrú bainisteoirí scoileanna is oidí is daoine eile le tábhacht. Dheinidís, leis, óráidí ag feiscanna agus ag cruinnithe poiblí; ba dhaoine iad a bhíodh go mór os comhair an phobail agus i mbéal an phobail, cibé olc maith leo é.

Ansin, de réir mar bhí na Craobhacha á mbunú tháinig éileamh ar mhúinteoirí le haghaidh na gCraobh sin, go ró-áirithe ar fuaid na Galltacha, mar gurbh annamh ar fuaid thuath na Galltacha éinne ar chumas dó an Ghaeilge a theagasc. Ní raibh dul as ach múinteoirí speisialta a fháil don ghnó, i gcás gur ghairid go raibh an sórt céanna gnótha ar siúl in iliomad ceantar is an sórt úd a tionscnaíodh i gceantar Iúir Chinn Trá sa bhliain 1899. Agus nuair tháinig an t-éileamh bhí daoine le fáil a bhí go fonnmhar chun an ghnó—fir óga agus roinnt bhan óg—daoine nach raibh ach díreach tar éis an scoil a fhágaint cuid acu, buachaillí siopa agus cléirigh agus clann mhac feirmeoirí a thuilleadh acu—iad uile lán de dhíograis, de thírghrá, d'fhuinneamh agus de chíocras chun na hoibre. As an nGaeltacht dá bhformhór, ach ba dhaoine cuid eile acu a bhí tar éis an Ghaeilge a fhoghlaim le barr geana di. Bhí soiscéal na Gaeilge agus a tábhacht don náisiún cloiste glactha acu go léir agus b'áil leo féin dul á theagasc do dhaoine eile; agus sin é a dheineadar, beag beann ar an bpatuaire a bhí fós go ró-choitianta ná ar an gcruatan ba léir a bheith rompu.

NA COISTÍ CEANTAIR

Is iad na Coistí Ceantair d'fhostaíodh na múinteoirí sin—na Múinteoirí Taistil mar tugtaí orthu—lasmuigh de chúigear nó seisear acu a bhíodh fostaithe ag an gCoiste Gnótha agus a bhíodh ag obair sna ceantair Ghaeltachta. Agus, go deimhin féin, níorbh é an t-airgead a mhealladh chun na gCoistí Ceantair iad; £60 sa bhliain an gnáth-thuarastal a dhioladh Coiste Ceantair le múinteoir acu. Is amhlaidh a théadh gach Craobh a bhíodh comhcheangailte le Coiste Ceantair in urraíocht ar an áirithe sin den airgead a sholáthar—£8 nó £10 an Chraobh in aghaidh na bliana—agus ba ghá an bhreis

ba riachtanach a dhéanamh suas ón mbrabach a dhéanfaí ar chéilithe, ar choirmeacha ceoil, ar aeríoch-tanna, ar Fheiseanna agus a leithéidí. Ba ghnáth gurbh é an Múinteoir Taistil féin a chaithfeadh iad sin a chur ar bun agus na daoine a ullmhú chucu; mura ndéanfadh is é féin a bheadh síos leis ina thuarastal. Bhíodh beagán acu, a bhíodh i gceantair mhaithe, a mbíodh idir £70 agus £80 sa bhliain ag dul dóibh, ach, ar an dtaobh eile, is iomaí duine acu a chaith an bhliain ag sclábhaíocht ar £50 sa bhliain, b'fhéidir, "agus go mbeifí ag brath ort bheith chomh piocaithe leis an máistir scoile" mar a dúirt duine acu liom le déanaí. Arís eile, dá mbeadh sé d'fhaillí nó d'fhuarchroí i gCraoibh gan a cion cuí den airgead a chur ar fáil don Choiste Ceantair is é an Múinteoir Taistil bocht a bheadh síos leis. Tharlaíodh a leithéid go ró-mhínic, i gcás gur iomaí sin Múinteoir Taistil, dála Phroinnsiais Mhic Uinseannáin, a thit i ndrochshláinte is a cailleadh i mbláth a n-óige de dheasca anró na haimsire is cruatan an tsaothair, nó de dheasca ganntanas bia is droch-lóistín.

Dheineadh formhór na gCraobh is na gCoistí Ceantar gach sórt díchill lena mbíodh riachtannach d'airgead do thuarastal an mhúinteora a sholáthar, ach, d'ainneoin a ndíchill, ba mhínic go mba dheacair sin dóibh. Dar ndóigh, bhailítí airgead Sheachtain na Gaeilge gach aon bhliain ó 1901 amach, ach ba don Choiste Gnótha é sin, agus ní bhíodh aon cheart ag Craoibh ná ag Coiste Ceantair chuige, cé gurbh iad a bhailíodh é. Tháinig de nós, áfach, go gcoimeádfadh an Chraobh nó an Coiste Ceantair cuid dá mbailítí amhlaidh, agus cé thógfadh orthu é nuair ba léir go mbeadh an Múinteoir Taistil siar ina thuarastal mura ndéantaí. Dar ndóigh, ní ró-gheal a ghlacadh an Coiste Gnótha leis sin mar shocrú, ach fágaimís insint an scéil faoi *An Claidheamh Solais*

(28/5/1904)—iris oifigiúil an Chonartha agus an Choiste Gnótha féin:—

"Thionscnaigh an Coiste Gnótha Seachtain na Gaeilge *d'aon toisc* chun a gcuid oibre féin a chur chun cinn sna ceantair Ghaeltachta . . . Anois tá feidhm á bhaint ag Craobhacha agus ag Coistí Ceantair as an ngléas sin . . .; gheibheann siad airgead ón bpobal ar iontaoibh gur don Choiste Gnótha é, agus—*coimeáddann siad é*. Aon Chraobh nó Coiste Ceantair a dhéanann amhlaidh táid ciontach i mí-mhacántacht, agus sin é lom na fírinne.

"Chun na múinteoirí áitiúla a dhíol is ea choimeáddann Craobhacha agus Coistí Ceantair cuid de bhailiúchán Sheachtain na Gaeilge. Is ionmholta mar aidhm é, ach ní hé ab aidhm do thionscnamh an bhailiúcháin. Rud tábhachtach í an mhúinteoireacht áitiúil seo, ach is tábhachtaí go mór fós ná é eagar a chur ar na ceantair Ghaeltachta . . ."

Anois, mar atá ráite cheana agam, ba ghnách gurbh iad Timirí an Choiste Gnótha féin a bhunaíodh na Craobh-acha—ba chuid dá gcúram é—agus níor mhínicí ná a chéile ach gurbh iad a sholáthraíodh na Múinteoirí Taistil dóibh; bhíodh súil in airde de shíor acu do dhaoine a bheadh oiriúnach don ghnó, dar leo, agus fonn orthu gabháil leis. Ach, dar leat, ba chuma leis an gCoiste Gnótha conas a bheadh ag an Múinteoir Taistil bocht ach é bheith curtha i mbun na hoibre—go bhféadfaidís bheith ag maireachtaint leo agus ag súil le féar.

SCÉIM NUA

Tharlódh gurbh é an t-ábhar aighnis úd i dtaobh an bhailiúcháin, idir an Choiste Gnótha agus na Craobh-acha is na Coistí Ceantair, faoi ndear d'Fhionán Mac Coluim, Ard-timire Leath Mhogha, scéim nua a mholadh le hairgead an tuarastail a sholáthar agus cúraimí breise

chuige sin a bheith ar an Múinteoir Taistil. Cibé scéal é, sidé anois cuid dár mhol sé (*An Claidheamh Solais*, 26/12/1903):—

“Níl aon dabht ann ach gur mór is féidir do dhuine a dhéanamh ach a chuid aimsire ar fad a bheith á chaithreamh aige le múineadh na Gaeilge agus le hobair an Chonartha i gcoitinne. Ach is gá a mheabhrú conas ab fhéidir teacht ar a mbeadh riachtannach d’airgead lena leithéid de dhuine a fhostú. De ghnáth, is beag deacracht a bheidh i mbailte móra, ach cúrsaí a bheith réasúnta fábharrach iontu, a mbeidh riachtannach d’airgead a sholáthar, oiread ar a laghad is a choimeádfadh cuíosach maith é.

“Is é céad ní ba chóir a dhéanamh ná a shocrú le Bainisteoir agus le Múinteoirí scoileanna an bhaile mhóir agus an cheantair nach bhfuil aon Ghaeilge á múineadh iontu, nó nach bhfuil leor-theagasc uirthi á dhéanamh iontu, go gceapfaí Múinteoir Eachtrach Gaeilge (*Extern Teacher of Irish* a luaigh Fionán mar is mBearla a bhí a mholtaí)—duine a gheobhadh an deontas seo an Bhoird Náisiúnta de 10s. an duine as an nGaeilge a mhúineadh mar ‘ábhar breise’ i leith a mbeadh ina rang nó ina ranganna go n-éireodh leo sa scrúdú. Ansin, chun go bhféadfadh an múinteoir seo maireachtaint an fhaid a bheadh sé ag feitheamh leis na *results*, ba ghá, b’fhéidir, a iarraidh ar na leanaí pingin an duine in aghaidh na seachtaine a dhíol . . . Ba cheart a shocrú, leis, go mbeadh ranganna do dhaoine fásta cúpla oíche sa tseachtain, agus 3d. sa tseachtain nó 1s. sa mhí a leagadh ar gach duine acu-sin . . . Ach tá ceantair áirithe ar m’eolas agus is as ceann nó breis de na slite eile seo a soláthraítear an bhreis ba riachtannach don mhúinteoir:— (a) ranganna d’oidí scoile, (b) teagasc príobháideach, (c) a bhfaightear as feiseanna, coirmeacha

ceoil agus siamsaí eile, (d) ranganna rince, (e) deontas ós na rátaí do theagasc i dTig na mBocht . . .”

Cé gur ghnách gurbh iad na Timirí a bhunaíodh na Craobhacha agus a chuireadh na Múinteoirí Taistil i mbun an teagaisc iontu, ba mhinic, leis, do Mhúinteoir Taistil teacht i mbun saothair i gceantar nach mbeadh aon ullmhúchán dá laghad déanta faoina chomhair ann, ná aon aithne ag éinne air ach oiread. Ag a chéad chruinniú ina leithéid siúd d’áit is é féin nárbh fholáir a bheith ina chathaoirleach agus ina choiste agus ina chainteoir i dteannta a chéile. B’fhéidir gur tar éis Aifrinn Dé Domhnaigh a bheadh a chéad chruinniú aige nuair a sheasadh sé in airde ar an bhfalla nó ar an gelaí chun labhairt leis an bpobal. D’éistí leis, agus de ghnáth bhíodh duine nó daoine éigin as an bpobal sin a bhíodh sásta gabháil i bpáirt leis le dul go dtí Bainisteoirí na scoile nó go dtí coiste an halla, dá mbeadh a leithéid san áit, le hionad tionóil a fháil dá rang. In áiteanna eile, áfach, ní bhíodh roimh a leithéid ach an fhuarchúis agus an doicheall, agus ní raibh aon dream ba dhoicheallaí roimh an Múinteoir Taistil seo ná cuid de lucht polaitíochta na linne úd, mar nárbh áil leo aghaidh an phobail a bheith á tharraingt ar éinne eile ach orthu féin agus ar a gcúrsaí. Ach pé acu doicheall nó fáilte é, théití ar aghaidh leis an rang agus leis an obair, agus is minic go mba mhaith é toradh na hoibre sin, cé nach mbíodh sa té a bhíodh ina bun ach mar a bheadh Scoláire Bocht ón seansaol.

RANGANNA AGUS TEAGASC

Anois, conas a bhíodh sna ranganna? Sa chéad áit, ba bhocht ar fad an chóir chun múinte a bhíodh, formhór na haimsire, ag an Múinteoir Taistil. Níor ró-olc ar fad é nuair is i dtigh na scoile a bhíodh, ach is minic eile gur i

halla fuar éigin nó i scioból nó i lochta nó i gcistin feirmeora, b'fhéidir, a bhítí—gan ann ach an drochsholas, gan teas ná compord ann, gan slí chun suite go minic do leath an ranga, agus an t-ádh ar fad leis dá mbeadh an clár dubh féin aige i dtosach. Anuas air sin, b'fhéidir go mbeadh deich míle nó cúig mhíle déag de thuras anróch ar dhrochbhóthar, i lár dhoininne an Gheimhridh, curtha de ar a rothar aige ag teacht faoi dhéin an ranga, tar éis formhór an lae roimhe sin a bheith caite aige ag dul ó scoil go scoil, dá gceadaítí dó teagasc iontu. Cé déarfadh gurbh fhurasta dó deamhúinteoireacht a dhéanamh tar éis an mhéid sin?

Ach bhí rud eile fós sa scéal, go háirithe i dtosach ré na Múinteoirí Taistil .i. nach mbíodh aon slí nó modh ar fónamh chun múinte, go ró-mhinic, ag a lán acu. Níor thógtha sin orthu. Formhór na Múinteoirí Taistil a ghabh amach i dtosach na haimsire—na ceannródaithe—níorbh í an mhúinteoireacht ba ghairm in aon chor dóibh riamh go dtí sin; ní raibh oiliúint dá laghad orthu chun an ghnó, agus ní raibh aon sampla acu ar conas cur chun na hoibre ach a raibh feicthe acu sna Craobhacha lenar bhaineadar sula ndeachadar i mbun an bhirt dóibh féin. Ní raibh ag a bhformhór ach eolas ar an teanga agus a ndíograis. Ba mhar a chéile é ag múinteoirí uile na gCraobh an uair úd, idir thuath is chathair, ach i gcás fo-dhuine ar fad.

B'fhéidir nach fearr léiriú a fhéadfaí a thabhairt ar conas mar a bhí ná dul ar iontaoibh cuid de thuairiscí na gCraobh féin a foilsíodh ins *An Claidheamh Solais*:

Craobh Bhéal Feirste (1899): “Bhí scata líonmhar mac léinn sa láthair. Bhí *Díonbhrollacha Forus Feasa ar Éirinn* á léamh ag an dream is cliste sa Ghaeilge acu agus bhí an chuid eile ag foghlaim . . . as na leabhra beaga a ghléas an tAthair Eoghan Ó Gramhna.”

Craobh Chill Mhichil, Co. an Chlair (1899): “Tá tosnaíthe ag an gcéad rang ar *Sgealaidheacht Chuige Mumhan* mar théacs-leabhar, agus tá Ó'Growney's *Simple Lessons* á léamh ag an gcuid eile.”

Craobh Choillte Mach (1899): “Aistrítear na ceachtanna Gaeilge go Béarla agus *vice versa*. Tugtar cuid mhaith aimsire don litriúchán, ach bíonn an meán-rang ag gabháil de scríbhneoireacht.”

Craobh Ínse Geimhligh (1899): “Tagann na ranganna le chéile Dé Máirt, Dé hAoine agus tráthnóna Dé Domhnaigh . . . Tá Cuid III de *Simple Lessons* an Athair Ó Gramhna geall le bheith críochnaithe ag an ard-rang, agus tá an bun-rang go maith chun cinn le Cuid II.”

Ansin, féach *Craobh Bhaile an Fhirtéaraigh* (1900): “Tá ceithre ranganna i mbun oibre agus iad leagtha amach de réir a gcumais. Tá an Tríú Leabhar leis an Athair Ó Gramhna á léamh anois ag an ard-rang, agus tá na ranganna eile ag dul chun cinn go maith, leis. Ní nach ionadh, i gceantar Gaeilge dá shórt so, is beag stró a bhíonn ar na buachaillí ná ar na cailíní na habairtí Gaeilge d'aistriú go Béarla.”

Agus, ar deireadh, an meid seo ó *Chraobh na Máighe, Co. an Chláir* (1903): “Tá Craobh bunaithe de thoradh mórshaothair Mhic Uí Annracháin, Timire Chonradh na Gaeilge . . . Mar mheán, bíonn breis is daichead duine ag freastal. Tá sár-mhúinteoir eachtrach, Mac Uí Mhaoilchiaráin, faighte againn, agus tá de chuma ar an scéal go n-éireoidh go han-mhaith linn. Is gearr go mbeidh Cuid II de leabhair Uí Ghramhna curtha díobh ag an rang.”

(Dála an scéil, *Extern Teacher* an teideal a tugadh don mhúinteoir sa tuairisc úd, ós i mBéarla a bhí. Dob é siúd nó *District Teacher* a tugtaí ar dtús ar a leithéid, ach ó

1903-4 amach ba ghnáthaí *Travelling Teacher* a thabhairt air, agus, chomh fada agus is eol dom, dob é Fionán Mac Coluim ba thúisce a thug *Múinteoir Taistil* i nGaeilge air. Dob é Pádraig Ó Maoilchiaráin an *Múinteoir Taistil* go raibh *Simple Lessons* Uí Ghramhna á theagasc aige i gCraobh na Máighe. Bhí aithne mhaith agam féin air blianta ina dhiaidh sin; chonac ag múineadh é, agus féadaim a dhearbhu go mba an-mhúinteoir é nuair chonacsa i mbun oibre é, agus go mba fada ó bheith ag braith ar leabhair Uí Ghramhna ná ar an aistriúchán é. Tá an dearbhú céanna agam ó dhaoine a bhí ina gcomhphríosúnaigh leis i gCampa Bhaile Chainléara sa bhliain 1921—daoine d'fhoghlamaigh an-chumas Gaeilge ansiúd uaidh).

TOSACH TAIGHDE

Pé scéal é, ba chóir go mba léir ó na tuairiscí úd atá luaite agam conas mar bhí, mar le Modh Múinte Gaeilge de, sna Craobhacha i gcoitinne sna deich mbliana tosaigh de ré Chonradh na Gaeilge, agus nár thaise do na *Múinteoirí Taistil* é, ach oiread leis na *múinteoirí eile*, i dtosach ré a saothair. Conas eile a bheadh ó tharla go mba daoine gan aon oiliúint i gcúrsaí teagaisc de shórt ar bith iad formhór na *múinteoirí sin*, idir *Mhúinteoirí Taistil* is eile, gan trácht ar aon oiliúint a bheith orthu mar le conas an *Ghaeilge* ná aon bheo-theanga eile a mhúineadh. Mar sin, is é a dheineadar (ach duine fánach thall is abhus) ach an gléas ba ghoire dá láimh—*Simple Lessons* an Athar Ó Gramhna—a ghlacadh chucu—leabhair a bhí bunaithe ar mhodh múinte na Laidne agus na Gréigise .i. aistriúchán ó *Ghaeilge* go Béarla agus ó Bhéarla go *Gaeilge*. B'shin é ba ghnáth-mhodh múinte don *Ghaeilge* acu go léir, geall leis, fiú nuair nach iad leabhair an Athar Ó Gramhna in aon chor a bhíodh mar bhun don ghnó acu.

Ní nach ionadh, ní haon toradh fóna a bhíodh ar an modh sin múinte, d'ainneoin fosc chun foghlama a bheith ar na mic léinn uile, geall leis, a bhíodh acu. Ba léir do chuid de na *múinteoirí féin* a easnamhaí a bhí acu, agus thosnaigh an chuid ba ghéarchúisí díobh ar shlite eile a thriail—slite a bhíodh á bhunú acu ar a raibh foghlamtha acu óna raibh foilsithe agus a mbíodh á fhoilsiú ag lucht múinte beo-theangacha in iarthar na hEorpa. Chomh fada siar leis an mbliain 1896 bhí teagasc áirithe, a bhí bunaithe ar Mhodh Gouin, á thabhairt do ranganna san Ard-Craobh i mBaile Átha Cliath ag Torna. Trí bliana ina dhiaidh sin thosnaigh Cú Uladh ar bheith d'iarraidh an modh céanna a chur in oiriúint don *Ghaeilge* agus ar bheith ag teagasc dá réir i mBéal Feirste, i dtosach, agus i Londain ina dhiaidh sin. Ar an dtaobh eile, bhí Seán Ó Catháin is an Dochtúir Seán P. Mac Énrí i Londain, agus Feargus Finnbhéil is Conán Maol is Beirt Fhear i mBéal Feirste, ag taighdeadh rompu, chomh maith, agus d'iarraidh teagaisc de réir an eolais a bhí churtha acu féin ar Mhodh Berlitz, nó an Modh Díreach mar tugtaí air ina dhiaidh sin. Ní mór an t-eolas a fuair *múinteoirí* i gcoitinne, áfach, ar thoradh an taighde sin go ceann roinnt bhliain; (agus féach, níor mhúinteoir gairmiúil éinne de lucht an taighde úd ach duine amháin díobh, Torna).

COMHDHÁIL LONDAIN

Ansin, i mí Eanáir, 1901, tharla comhdháil antábhachtach i dtaobh an scéil i Londain—comhdháil de na *múinteoirí Gaeilge* uile a bhíodh ag teagasc i gCraobhacha na cathrach sin agus ina cóngar. Dob é Seán Ó Catháin faoi ndear an chomhdháil sin a thionól; dob é a bhí ina rúnaí uirthi, agus dob é Fionán Mac Coluim an cathaoirleach. Cúig duine dhéag a bhí i láthair,

ach fuarthas litreacha ri-inspéise ó chúigear eile nár lig a gcúraimí oifigiúla dóibh bheith ann.

Pé scéal é, sula raibh deireadh le gnó na comhdhála, bhíothas uile go léir ar aon-aigne go mba lochtach mar chóras é bheith ag braith go lán-iomlán, amhail mar bhíodh a bhformhór, ar leabhair Uí Ghramhna chun teagaise agus gurbh shin é ba chiontach leis an oiread sin daoine d'éirí as an bhfoghlaim. Ansin, i ndeireadh báire, aontaíodh gur mar seo ab fhearr a bheith feasta:—

1. Nár cheart níos mó ná 50% d'am aon ranga a thabhairt do leabhair Uí Ghramhna.
2. Go gcaithfí an chuid eile den am, de réir chórais réamh-bheartaithe réamh-ullmhaithe, le teagasc abairtí is leaganach cainte, le deachtú, le ceartúchán pé aistriúchán a bheadh déanta ag na daltaí sa bhaile, agus le haithris giotáí gearra filíochta is a leithéidí.
3. Go múinfí, ón gcéad cheacht ar aghaidh, beannachtaí agus leaganacha eile cainte a bhíonn i ngnáth-úsáid choitianta.
4. Go múinfí abairtí, de réir oiriúnú a dhéanfaí ar Mhodh Gouin, ón uair go mbeadh críochnaithe ag na daltaí le Leabhar II (Uí Ghramhna).
5. Gur tríd an gcluais a mhúinfí na daltaí, oiread agus ab fhéidir é, agus d'fhonn é sin a thabhairt i gcrích is d'fhonn am a choigilt, nach ndéanfaí aon aistriúchán ar na cleachtaithe Gaeilge a bhí i leabhair Uí Ghramhna.
6. Nach gcuirfí ar aon chainteoir líofa Gaeilge tosnú le leabhair Uí Ghramhna ach go gcuirfí i rang léitheoireachta iad, agus gur i nGaeilge a bheadh an chaint uile san ard-rang seo.

LÁMHLEABHAR

De thoradh na comhdála úd Londain tháinig an-fheabhas feasta ar theagasc na Gaeilge i gCraobhacha Londain, agus cé gur foilsíodh tuairisc ar a gcomhairle ins *An Claidheamh Solais*, ní mór d'athrú a tháinig fós ar chúrsaí in Éirinn. Tháinig seo dá thoradh, áfach: mhuscail sí an Coiste Gnótha faoi dheireadh chun beart éigin dearfa a dhéanamh i dtaobh an scéil, cé go mba mhinic roimhe sin gearánach iad i dtaobh a lochtaí is a easnamhaí a bhí scéal na múinteoireachta sna Craobhacha i gcoitinne. Mar sin, i mí Meán Fómhair, 1901, bhunaíodar fo-choiste ar ar cuireadh de chúram féachaint cad iad na modhanna ab fhearr chun na Gaeilge a theagasc i ranganna an Chonartha.

Níor réitíodar siúd an scéal, áfach, ach mholadar comórtas a bheith ar chlár an chéad Oireachtais eile agus duais £5 a thairiscint don té ab fhearr a chuirfeadh lámhleabhar teagaise Ghaeilge ar fáil. Déanadh dá réir; bhí an comórtas ar chlár Oireachtais 1902, agus ba é Cú Uladh a bhuaigh lena *Handbook of Irish Teaching*. (Agus, dála an scéil, dob é an Captaen de la Hoyde, as Conradh na Gaeilge Londain, a chuir an duais-airgead ar fáil as a phóca féin.) D'fhoilsigh Conradh na Gaeilge an *Handbook* i gcló leabhair ar an aonú lá de Mhí na Nollag, 1902, agus bhí d'éileamh air, dar ndóigh, gurbh éigean an tarna heagrán de a chur amach laistigh de ráithe.

Leabhair a bhí bunaithe ar Mhodh Gouin, nó Modh na Sraith, mar a tugtar air go minic, ab ea an *Handbook* seo, agus ba é ba bhunús den mhodh, faoi mar léiríodh, (a) go mba tríd an gcluais, murab ionann is tríd an tsúil, ba cheart tosach na foghlama a dhéanamh, (b) gur in abairtí agus nach i bhfocail aonair ba cheart an teanga d'fhoghlaim, (c) sa tslí chéanna is gurbh í an abairt

bun-eilimint na hurlabhra gurbh é an briathar bun-eilimint agus anam na habairte, agus, dá réir, gurbh é is túisce ba cheart a theagasc, (*d*) nárbh fholáir don oide sraith de ghníomhartha a leanfadh a chéile go nádúrtha a thoghadh, na ghníomhartha sin a dhéanamh i láthair an ranga, trácht-chuntas na ngníomhartha sin (ceann ar cheann, gach ceann acu in abairt faoi leith, de réir mar bheifí á ndéanamh) a thabhairt don rang *i mBearla*, agus ansin (*e*) nuair bheifí tar éis deighleáil amhlaidh le cúig nó sé ghníomhartha go ndéanfaí cleachtadh agus athchleachtadh ar abairtí a dtuairiscithe *i nGaeilge*.

LÉIRMHEAS AGUS CONSPÓID

Ach níor réitigh an leabhar seo fadhb na múinteoireachta. Bhíothas ciúin go maith ina thaobh ar feadh cúig mhí tar éis a fhoilsithe, agus ansin bhlaídhm ina chogadh craorac aighnis is iomarbhá nuair foilsíodh aiste léirmheasa air ó Seán Ó Catháin ins *An Claidheamh Solais* (9/5/1903). Tráthúil go maith, is í an tseachtain díreach roimh an Oireachtas a foilsíodh an aiste úd; bheadh formhór na Múinteoirí Taistil agus múinteoirí na gCraobh ar aon-láthair le haghaidh na Féile agus an chaoi ab fhearr ar domhan acu chun an *Handbook* agus a raibh san aiste léirmheasa a phlé i gcomhairle a chéile. Ní fheadar cé acu d'aonghnó nó de thionóisc a tharla amhlaidh é, ach bhí Pádraig Mac Piarais tagtha ina eagarthóir ar *An Claidheamh Solais* le dhá mhí roimhe sin, agus níorbh ionadh liom dá mba é siúd a spreag Seán Ó Catháin chun léirmheasa—agus deirim-se leat go mba léirmheas é.

Ina aiste dúirt an Cathánach gur cheart go mba scéal rí-thábhachtach don Chonradh é foilsiú leabhair ar mhúineadh na Gaeilge, ó tharla tuairim dhá mhíle múinteoirí a bheith i mbun múinteoireachta sna Craobh-

acha ach gan aon oiliúint chun teagaise a bheith ach ar bheagán acu, go mba lú ná sin féin díobh go raibh aon chur amach acu ar ealaín mhúinte beo-theanga—gur ar a ndúthracht níos mó ná ar a n-oilteacht a bhí a mbraith. Thagair sé ansin do mhodh an aistriúcháin agus dá laghad toradh a bhí agus a bheadh air. Siúd leis, ina dhiaidh sin, i dtreo an *Handbook*, agus dúirt mura ndéanadh sé aon mhaitheas eile go mb'fhéidir go ndíreodh sé aire dhaoine ar a riachtannaí a bhí sé an córas múinte a leasú, agus go raibh braith aige, dá réir, go gcuirfeadh a ndéanfaí de chaint i dtaobh an leabhair daoine chun machnaimh agus chun gnímh.

“Is rí-riachtannach don mhór-arm múinteoirí seo againn go ndéanfaí grinn-léirmheas cúntach ar leabhar dá shórt seo,” ar seisean, “mar nach acmhainn dá bhformhór a fhiúntas a mheas dóibh féin . . . Ar éigean a fhéadfaí a rá in aon chor gur *Handbook of Irish Teaching* é, mar níl ann dáiríre ach diolaim de cheachtanna Gaeilge de réir Mhodh Gouin . . . mar aon le háiteamh cosanta i bpáirt an mhodha san. Nithe tábhachtacha, dála dualgaisí agus cáilíochtaí oidí, minicíocht ranganna agus a n-eagrú, fágann Peadar Mac Fhionnlaoich faoi ‘mhúinteoirí praiticiúla’ iad. Dáiríre, sin iad cuid de na nithe gur gá aird a thabhairt orthu, agus sin gan mhoill, más áil linn an marbh-theagasc teanga atá ar siúil againn a leasú. Is trua é, leis, gur le córas atá chomh lán-lochtach is atá córas Gouin a chloíonn fear dá cháil sa leabhar seo—fear go bhfuil oiread sin dá aire dírithe le fada aige ar scéal múinte na Gaeilge . . . Is cosúil gurbh é seo an córas ab fhearr dá raibh ann fiche blian ó shoin, ach téitear chun cinn sa teangeolaíocht dála gach eolaíochta eile, agus tá feidhm mhór chun feabhais bainte as ‘fionnachtanna’ Gouin ag a chomharbaí. Ní bhacann scoileanna nua-aimseartha na hEorpa a thuilleadh le

modh na sraith, mar go n-aithnítear dóibh, dar ndóigh, gur córas leibideach, neamhéargnaí, mí-rianúil, é. Ba cheannródaí d'intleacht na hEorpa é an Gael nuair bhí sé ina shea. Comhartha meathlaitheachta go cinnte é má bhíonn air anois glacadh leis an ndríodar gur col leis an intleacht Eorpach feasta é."

Ar aghaidh leis ansin ag déanamh léirmheasa ar mhodh so na sraith—á athnasc gur tríd an mBéarla a thugann an t-oide samhail intinne ábhar a cheachta dá dhaltáí, gur tríd an mBéarla agus le habairtí Béarla a fhorbraíonn sé an t-ábhar, go ndéanann sé an briathar—"anam na habairte", dar le M. Gouin—d'athasc arís is arís eile i mBéarla. "Tá de phosóid Bhéarla anseo againn", ar seisean, "agus í á dháil chomh diongbhála sin nárbh fhéidir choíche an mac léinn a scaoileadh óna iarmairt, pé drileáil chuige a dhéanfaí ina dhiaidh sin air . . . Níl i modh na sraith ach modh aistriúcháin; iarracht dá laghad ní déantar leis ar an nGaeilge a theagasc trína comhtháthú go díreach lena bhfeictear ná lena mbraitear don mhac léinn . . . Níorbh fhéidir don chóras seo gan an aigne a chaochadh lena shíthléigeacht agus lena dheilínteacht . . . Promhtar éifeacht mhúinteora teanga trí chumas a dhaltáí chun ceisteanna a chuirfí chucu sa teanga a bhíonn á theagasc dóibh a thuiscint agus a fhreagairt cruinn díreach. Ach is follas gur neamhaird leis an gcóras seo gur gá dúinn comhrá a dhéanamh lenár gcomharsain . . . Choíche ní dhéanfaidh an modh seo droichead anonn chun an cainteoir dúchais Gaeilge d'fhoghlamóir na Gaeilge."

AN MODH DÍREACH

Murarbh fhógairt chatha an méid sin, ní lá fós é; agus ina chath is ina chogadh a bhí ar feadh ceithre mhí, agus deirim-se leat nár spáráil na cathurráithe a chéile.

Fuarthas locht ar Sheán Ó Catháin toisc gan aon mhodh dearfa múinte a bheith á mholadh aige féin, ach dob é a fhreagra siúd nárbh aon mhodh faoi leith ab áil leis ach lán-phlé ó dhaoine ar a raibh ann de mhodhanna ar fuaid na hEorpa agus ar an gcóras múinte a bhí acu féin i gConradh na Gaeilge, le hionchas go n-aimseofaí, i ndeireadh báire, an modh agus an córas ab fhearr éifeacht chun na Gaeilge a theagasc.

Feadh an aighnis is iomaí sin eolas a chuir sé féin agus a lán eile de lucht na hiomarbhá ar fáil i dtaobh a raibh ar an saol, um an dtaca sin, de mhodhanna agus de chórais múinte teangacha—a mbuanna agus a lochtanna, a dtoradh agus a mí-éifeacht. Dob é an iomarbhá ba spreagúla é, agus ab fhearr a mhuscail suim an lucht múinte agus a chuir eolas ar fáil dóibh, i dtaobh na bhfadhbanna a bhaineann le beo-theangacha a theagasc, dá dtarla riamh ó shoin in Éirinn, agus bhí toradh dá réir uirthi, faoi mar a chífiam. Agus féach, níor mhúinteoirí ó oiliúint choláiste ná ó ghairm éinne ar éigean de lucht na hiomarbhá céanna; i gCraobhacha Shasana a bhíodh a bhformhór ag múineadh.

De réir a chéile, le himeacht an aighnis, ba léir go raibh ann modh áirithe múinte gurbh é ba rogha le Seán Ó Catháin féin. B'é siúd an Modh Díreach. Bhíodh cúig ranganna sa tseachtain á mhúineadh aige do Chonradh na Gaeilge Londain, agus ar feadh trí mbliain roimh an aighneas is é sin mar mhodh is mó a bhíodh á úsáid aige. Fairis sin, bhí a raibh foilsithe i dtaobh an chórais sin léite aige, agus ard-staidéar déanta aige ar a raibh ar siúl i scoileanna na hEorpa—scoileanna gurbh é siúd mar mhodh a bhí ag a bhformhór—i gcás go mbíodh sé i ndán fios, fáth agus fianaise a thabhairt i dtacaíocht ar gach aon phointe áitimh dá luadh sé; agus ba leis a bhí an lá san iomarbhá. Mar sin, sa ráiteas deireannach

dá dtáinig ó Chú Uladh sa chointinn, dúirt sé: “Más fíor a n-abartar gurb é modh Berlitz, nó modhanna éigin atá i ngar-chosúlacht leis, atá á n-úsaid sna scoileanna beo-theangacha is fearr feabhas sa bhFrainc, sa Bheilg, san Ollóinn agus sa Ghearmáin, admhód *cás prima facie* a bheith léirithe ina fhábhar.”

Tar éis na hadmhála sin, léirigh Seán Ó Catháin go cruinn, ansin, bunphrionsabail an mhodha sin faoi mar tuigeadh um an dtaca sin iad, ach ós eolas é sin atá coitianta go maith anois, ní gá a léiriú orthu d’athfhriotal anseo. Agus, i ndeireadh thiar, tar éis an léirithe sin a thabhairt, sidé a ndúirt sé mar bhuille scoir:—“Ní foláir nó tiocfaidh an-mhaitheas as an aighneas seo . . . Is é a thábhacht go bhfuiltear tar éis múinteoirí Gaeilge a chur i mbun machnaimh mar lena bhfuil le déanamh acu agus conas cur chuige. Tá scéal so leasú ár slite chun na teanga a mhúineadh ar cheann de na cúrsaí inar tabhachtaí go mór é go gcuirfí daoine i mbun machnaimh dóibh féin ná go gcuirfí glan-ghearrtha ar phláta chucu rud éigin nach ngeobhadh de stró orthu leis ach é a ghlacadh.”

COLÁISTE NA MUMHAN

Is ea; bhí daoine curtha i mbun machnaimh gan aon amhras, mar bhí an scéal á phlé i ngach aon iris Ghaeilge dá raibh ann, geall leis, chomh maith leis *An Claidheamh Solais*. Agus tháinig moltaí breise de thoradh an mhachnaimh sin. Mar shampla, tháinig ó Shéamus Ó Dúirinne, múinteoir scoile a bhíodh ag múineadh ranganna i gCraobh an Chliabhraigh i mBaile Átha Cliath, moladh á rá gurbh é an Modh Díreach ab fhearr leis féin thar a raibh ann eile acu, ach, ar a shon sin, nár mhiste leis tarraingt anois is arís ar an mBéarla chun mínithe nó chun léirithe, dá mba ghá, d’eagla na mí-thuisceana agus

d’fhonn am a choigilt. (Ní raibh lucht an Mhodha Dhíreach, um an dtaca sin, i bhfábhar aon teanga eile a bheith á úsáid le linn an teagaisc ach an teanga a bhí le múineadh acu, ach tháinig maolú orthu ina thaobh sin le himeacht na haimsire, agus ar Sheán Ó Catháin féin, chomh maith le duine: níor mhiste leo, i gceann aga, dá n-úsáid an Béarla chun ceartbhí focail nó nath éigin cainte a léiriú, dá mb’é ab áisí, ach nach raghfaí thairis sin leis.) Tháinig, agus moladh eile ón Athair Mícheál Ó Murchadha go dtabhairfí i leith ón Eoraip cúpla duine lán-oilte ar mhúinteoireacht na mbeo-theangacha d’fhonn na bprionsabal a ghaibh leis an gcúram a léiriú do mhúinteoirí anseo abhus.

Ní dá réir sin a déanadh, ach murab ea, tharla rud eile dá bharr, agus rud nach raibh aon choinne leis. Bhí Comhdháil Choiste Cheantair Chorcaí de Chonradh na Gaeilge le tionól aimsir Feis na Mumhan i gCathair Chorcaí, i ndeireadh na Lúnasa 1903, agus cad deirir ach gur sheol Shán Ó Cuív, a bhí ina bhall de Chraobh an Chéitinnigh i mBaile Átha Cliath an uair úd, ábhar rúin chun rúnaí Chraobh Dhún Maonmhuí, lena chur ar chlár gnótha na Comhdhála, á mholadh go mbunófaí Scoil nó Coláiste d’fhonn oiliúint faoi theagasc na Gaeilge a thabhairt do mhúinteoirí, agus go háirithe do na Múinteoirí Taistil. Glacadh leis an rún, chuathas láithreach i mbun réithigh dá réir, agus ba é tháinig dá bharr gur osclaíodh Coláiste na Mumhan i mBéal Átha an Ghaorthaidh an samhradh dár gcionn—mí Iúil 1904.

Feargus Finnbhéil—Diarmuid Ó Foghludha ó Chaisleán na Mainge—a bhí le blianta roimhe sin ina Státseirbhíseach i mBéal Feirste agus ard-cháil air mar mhúinteoir Gaeilge agus mar fhear taighde is eolais ar mhodhanna múinte na teangan—an fear céanna a cheap *Go Mairidh ár nGaeilge Slán*—ba é a ceapadh le bheith

ina Ardmháistir ar an gColáiste, agus an Dr. Ró-oir. Risteárd Ó Dálaigh is Tadhg Ó Scanaill le bheith ina gcúntóirí aige. Tháinig chucu ann daoine ó gach aon pháirt d'Éirinn agus ó Londain féin—ina measc maithshlua de na Múinteoirí Taistil agus roinnt eile gurbh áil leo oiliúint d'fháil le dul ar an mbóthar iad féin.

Conas ranganna a theagasc de réir an Mhodha Dhíriú is mó a bhíodh ar bun acu: léirití dóibh conas gach aon sórt ceachta dá réir a theagasc, agus ansin bhíodh orthu féin ceachtanna a ullmhú agus a theagasc chun go ndéanfaí orthu léirmheas. Agus is orthu a déantaí an léirmheas—ar a seasamh agus ar a n-iompar i láthair an ranga, ar a smacht nó a n-uaireasa smachta, ar léire nó ar dhoiléire a n-urlabhra, b'fhéidir ar iomarca cainte a bheith ar siúl acu féin agus gan dóthain cleachtadh ar an gcaint a bheith á thabhairt acu don rang, ar a gcumas nó ar a mí-chumas chun ceistiúcháin, ar a gcomharthaí sóirt nó a n-easnamh sin le linn an teagaisc, ar éifeacht nó ar mhí-éifeacht a n-ullmhúcháin, ar eagar nó ar mhí-eagar a dteagaisc, agus ar iliomad eile níthe; agus a bhrí uile go léir—conas ab fhearr cur chun na Gaeilge mar urlabhra cainte a theagasc.

Gan aon amhras, ba oscailt súl an cúrsa uile don mhuintir a tháinig ann; ní fhacadar a leithéid riamh cheana ná níorbh eol dóibh aon ní puinn mar gheall air. Ach níor mhar sin dóibh feasta; lean mórán acu de bheith ag teacht go Béal Átha an Ghaorthaidh bliain i ndiaidh na bliana, i gcás go raibh feabhas dá réir ag teacht orthu le himeacht na haimsire, lena raibh le foghlaim acu óna chéile, agus lena dtaití féin ar bheith ag teagasc de réir na hoiliúna a bhí á fháil acu. Ina theanta san, tháinig trí Coláistí eile den sórt céanna chun cinn an bhliain dar gcionn—1905—Coláiste Chonnacht i dTúr Mhic Éadaigh, Iolscoil na Mumhan i

Rinn Ó gCuanach, agus an triú ceann, Coláiste Chomhghaill, coláiste Geimhridh, in áit nach mbeadh coinne leis—i gcathair Bhéal Feirste. An bhliain dar gcionn sin arís—1906—cuireadh dhá choláiste eile fós ar bun—Ardcoil Cholmcille i gCloch Chinn Fhaolaidh, agus Coláiste Laighean—coláiste Geimhridh—i mBaile Átha Cliath. B'sin sé cinn de choláistí ansin ann, i gcás go raibh dóthain caoi chun oiliúna ag múinteoirí Gaeilge feasta, agus as sin amach ba ar éigean a cheapfaí éinne ina Mhúinteoir Taistil gan teistiméireacht ar a éifeacht chun teagaisc a bheith aige ó cheann éigin de na Coláistí sin.

CUMANN NA MÚINTEOIRÍ TAISTIL

Ach sula scarfaim leis an gcéad chúrsa oiliúna seo a bhí i gColáiste na Mumhan i mBéal Átha an Ghaorthaidh, ba mhian liom tagairt do dhá ní. An chéad ní acu-sin ná conas mar chaití ann an lá. “Is amhlaidh mar chuirimis an lá tharainn,” arsa Feargus Finnbhéil, “tráth chun leasa ár n-anama, tráth le dian-obair, agus tráth le súgradh agus le haoibhneas. Ní fhaca fós aon ní is mó a mhéadaigh ar mo dhóchas as Clanna Gael, agus go háirithe as lucht na teangan a bhuanú, ná na fir agus na mná óga san ag dul go hAifreann Dé ar maidin, ag obair go stuama agus go dúthrachtach ar feadh an lae, agus ag déanamh suilt agus grinn istóiche . . . Chruiníodh na mic léinn i bhfochair a chéile ar a deich a chlog, nó ar a naoi a chlog, de réir mar bheadh gá leis, agus bhídís ann go dtí a trí, seal faoi chúram an Athar Risteárd agus seal fúm-sa . . . Roinnimis sinn féin tar éis dinnéir, Tadhg Ó Scanaill mar theannta linn, agus ní bhíodh an ceacht deireannach i leataoibh go dtí a naoi a chlog tráthnóna. Ansan a thosnaíodh an greann dáiríribh.”

B'shin díograis duit: Agus cá hionadh é agus an dream a bhí ann? Na Múinteoirí Taistil úd a bhí ar an gcéad chúrsa oiliúna san, chuireadar Cumann na Múinteoirí Taistil ar bun sular fhágadar an Coláiste an bhliain sin. Agus cad chuige? Sidiad na cuspóirí a bhí acu, faoi mar fhógraíodar féin iad:—“(1) Cúis na Gaeilge a chur chun cinn. (2) Déantúsaí na hÉireann a chur chun cinn, go mór-mhór déantúsaí na muintire atá ag cabhrú le cúis na Gaeilge. (3) Múinteoirí cliste d'fháil do gach Craobh agus Coiste Ceantair a bheidh á lorg. (4) Cosc a chur le himirce.”

Féach, ní raibh aon trácht ar airgead, cé nach raibh de thuilleamh tuarastail ag éinne acu ach £60 sa bhliain, agus gan aon ró-dheimhniú go minic ar an méid sin féin acu. Agus dob iad a leag amach na cuspóirí sin do na Múinteoirí Taistil: Diarmuid Ó Laoghaire, Diarmuid Ó Súilleabháin (.i. Diarmuid Ó Duibhne), Mícheál Ó Foghludha (.i. Mícheál na gCleas), Conchubhar Ó Muimhneacháin, Conchubhar Ó hArgáin agus Seán Ó Cuill. Ní beo d'éinne acu anois, ach is dlite dóibh go luafaí a n-ainmneacha. Gura maith an mhaise dóibh a ndílseacht agus a ndúthracht:

De bhreis ar a bhfuarthas ó na Coláistí, bhí áiseanna chun na Gaeilge a theagasc á chur ar fáil, leis, de réir a chéile—leabhair cheachtanna agus leabhair threorach ar an Modh Díreach ó Fheargus Finnbhéil, ón Dr. Seán P. Mac Énrí, agus ó Phadraic Mac an Fháilghe; cairteanna agus leabhair theagaise na mBráithre Críostaí; pictiúirí, cairt agus *Ceachta Caimte Gramadaighe* Sheáin Uí Chatháin—iad uile an-oiriúnach do lucht an Mhodha Dhíreach. Bhí, agus leabhair scéalta chun léitheoireachta. Agus i gcionn aga tháinig Modh na Ráite ón Athair Domhnall Ó Tuathail. Eadarthu uile, bhí fairsinge uirlisí faoina dtarraingt acu feasta ag múinteoirí Gaeilge.

Diaidh ar ndiaidh, leis, fuarthas amach nár lánleor ann féin aon mhodh faoi leith múinte—gurbh fhearrde an scéal iad uile a chur i gcomhar lena chéile agus tarraingt as a raibh ann acu de réir mar ab fhearr d'oirfeadh do riachtannas na huaire. Agus fuair na Múinteoirí Taistil rud eile amach—go raibh acu féinig mórstór amhrán agus seanfhocal agus scéalta go mba mhór an áis go deo chun teagaisc agus chun foghlama iad. Cá mb'fháth nach mbeadh mar gurbh as an nGaeltacht dá bhformhór.

A MIANACH AGUS A gCUMAS

Ní i ranganna ná i scoileanna amháin, áfach, a bhíodh a dteagasc riamh ar siúl ag na Múinteoirí Taistil, mar nach de réir an chloig choíche a bhídís: i measc an phobail tar éis Aifrinn, ar an mbóthar mór faoin dtuaithe, i bpáirc na himeartha agus i ngach aon sórt cuideachta ba mhúinteoir i gcónaí é an Múinteoir Taistil, agus murab í an Ghaeilge féin a bhíodh á teagasc acu dob í an Náisiúntacht é. Bhí glactha acu orthu féin Éire a Ghaelú, agus ba chuma leo cá bhfaighdís an chaoi chuige.

An aon ionadh é, mar sin, nuair bunaíodh Óglaigh na hÉireann sa bhliain 1913 gur ghaibh a bhformhór ar fad i bpáirt leo láithreach, agus nár mhinicí ná a chéile gurbh iad a bhíodh i gceann na hoibre pé dúiche ina mbídís? Dob é an liostáil úd a chuir an chéad scaipeadh orthu, mar gur gabhadh agus gur cuireadh chun príosúin a lán acu tar éis Cásca 1916. Tar éis bhunú an Stáit ghaibh a raibh fágtha acu, agus nach raibh imithe le gnóthaí eile, leis an dtaisteal arís faoi Coistí Ceardoid-eachais; agus tháinig deireadh lena réim nuair bunaíodh na Scoileanna Gairmoideachais ón mbliain 1932 amach. Ba mhúinteoirí Gairmoideachais feasta a raibh fágtha díobh, agus ba phríomhoidí ar na scoileanna san cuid mhaith acu tar éis tamaill. Níorbh aon drochtheist orthu an méid sin.

Ach b'fhéidir gurbh fhearr fós a thuigfimis cad é go díreach mar mhianach a bhí iontu i gcoitinne dá luainn roinnt bheag eile dá bpearsain seachas a bhfuil luaite cheana agam díobh: Brian Ó hUiginn na n-amhrán, Tomás Mac Curtáin a bhí ina Mhéire ar Chorcaigh is gur dhúnmharaigh na Dubhchrónaigh é, Seosamh Mac Fhlannachadha a bhí ina Mhéire ar Luimneach is gur imigh an íde chéanna air, Mícheál Ó Cuill a thug aghaidh ar Bhaile Átha Cliath ó Chorcaigh Seachtain na Cásca nuair a theip ar na hÓglaigh theas éirí amach. Éamonn Tuathail a bhí sealad ina Ollamh i gColáiste na Tríonóide, Cormac Ó Cadhlaigh a tháinig chun bheith ina Ollamh i gColáiste Ollscoile Bhaile Átha Cliath, Seán Óg Ó hAonghusa a chuir 94 lá de stailc ocras de i bPríosún Chorcaí sa bhliain 1920, Colm Ó Gaora a inis cúrsaí a scéil féin dúinn i *Mise*, Eibhlín Ní Chróinín a choimeád cúrsaí faoi sheol i gCill Chainnigh ar feadh trí fichid blian, Domhnall Ó Ceocháin na sua-éigse, Pádraic Ó Domhnalláin ba ghean le na hábhair mhúinteoirí tar éis dó teacht ina Ollamh go Coláiste Dhún Chéirigh, Thomas Ó Donnchadha ó Uíbh Ráthach a tháinig le Mícheál Ó Coileáin ó Londain chun bheith i bhfarra na bhfear in Éirí Amach na Cásca i mBaile Átha Cliath, An Seabhac . . . agus a lán eile dá samhail atá imithe uainn ar shlí na fírinne.

Ach maireann fós eadrainn, buíochas le Dia, Seán Ó Ruadháin is a choigeartadh ar an mí-cheart, Mícheál Ó Gráda an bhinn-ghutha cheoil, Seán Tóibín an luibh-sheanchais, Peadar Ó Dubhda na rannta ceoil, Giolla Críost Ó Broin na síoróige, Pádraic Óg Ó Conaire is é slán fós ar a rothar, Seán Mac Giollarnátha gur fearr aithne dhaoine air mar Bhreitheamh Dúiche is mar fhear béaloidis, Mícheál Ó Siochfhradha Uíbh Ráthaigh a chaith blianta fada ina dhiaidh sin ina Státseirbhís-

each, Éamonn Ó Ciosáin a chaith na blianta fada leis an bpoilitíocht is atá anois ina Abhcóide Dlí . . .

Is é an trua é gan an chaoi agam ar arbh aithnid dom féin riamh díobh, idir bheo agus marbh acu, a áireamh mar is maith tuillte acu é. B'fhéidir go bhfaighinn a chaoi sin lá éigin eile, ach idir dhá linn ba mhór a bheinn faoi chomaoín ag éinne a chuirfeadh chugam eolas ar bith a bheadh aige faoi Mhúinteoirí Taistil ab eol dó a bheith riamh ag obair in aon cheantar in Éirinn. Ba bhreá é dá mbeadh áireamh againn ar iomlán dá raibh ann díobh. Beidh stair na hÉireann easnamach d'éagmais an eolais sin.

THE MAN ON THE WHEEL

Augs anois, nuair fhéachaim siar orthu uile go léir—ar a ndúthracht agus ar a ndílseacht, d'ainneoin gach anachaine—cad é a chím? Chím an rud a chonaic Alice Milligan nuair adúirt sí:

*A man goes by on a wheel with the rain on his face,
Against the way of the wind, and he not caring;
Goes on through the winter night towards a lonesome
distant place,
For his heart is hot with the glow of the ancient
hero-daring.*

*He slows on the slant of the hill, and must walk the
higher road,
For he knows of an eager crowd that waits in a
lighted hall;
The blast is sharp from the north, on the mountain breast
it has snowed,
And they murmur now of him, "He will hardly come
at all.*

"We will while away the time with fiddle and dance and song;

The way," they say, "is rough and the school too far to reach."

But wait!—a stir at the door and in through the jostling throng

Comes the man skin-drenched from his wheel, who had said he would come to teach.

He has come—like a bringer of fire, who in fighting days went out

With news that the clans must rise, upholding a flaming brand;

Another, and yet another, grasped it and bore it about, Till the rally had gone with the fire o'er the width of the waiting land.

And the fire he has brought to-night through the winter rain and storm

Is the rallying hope that our race shall live and shall yet prevail;

See the eyes of the young men glisten, and the aged lean to listen

To the glorious glowing speech of the yet unconquered Gael:

Palmfléidí eile sa tSreath so

1

"AN CLAUDHEAMH SOLUIS"

Aindrias Ó Muimhneacháin

2

"WHAT'S THIS ABOUT THE GAELIC LEAGUE?"

Dónall Ó Corcora

3

"AN DÁ FHÓRSA"

Tomás Ó Muircheartaigh

4

"TEANGA OIFIGIÚIL DÚCHAIS"

Tomás Ó Muircheartaigh

5

"THE PHILOSOPHY OF THE GAELIC LEAGUE"

Dónall Ó Corcora

6

THE TEACHING OF IRISH